

Geopolitikai játszmák az Oszmán Birodalom és Perzsia területén a XIX. században

Vác István Dávid

1. Bevezetés

A XIX. és XX. század eleje közötti időszakban a nagyhatalmak egymásnak feszültek a kialakuló világgpiacon lévő pozíciókért,¹ valamint az úgynevezett „Keleti, Perzsa, és Balkáni kérdéseket” illetően, amik az Oszmán és Kádzsár Birodalmak feletti befolyást és területszerzést jelentették.² A két legmeghatározóbb szereplő Nagy-Britannia és Oroszország volt.³ Előbbi a világban elfoglalt vezető pozícióját igyekezett megőrizni, és az India felé menő tengeri utat biztosítani, továbbá próbálta elszigetelni a gyarmatot az európai politika alakulásától.⁴ Az Orosz Birodalom legfőbb célja volt, hogy meleg tengeri kikötőkhöz jusson a Földközi-tengeren és a Perzsa-öbölben. A század végétől pedig a Német Birodalom is politikai és gazdasági befolyást igyekezett kialakítani a két muzulmán államban.⁵

Dolgozatom során a „Nagy játszma” legfontosabb okait, folyamatait, illetve történéseit szeretném bemutatni a teljesség igénye nélkül. Ehhez először a „játékosok” motivációit szeretném ismertetni, ezt követően pedig a legfontosabb – a szembenálló felek alapján – három időbeli szakaszra elkülönített geopolitikai konfliktussorozatot kulcseseményeit.

A tanulmány megírásához jelenlegi szakirodalmakat, angolszász szerzők újabb, illetve kortárs publikációit, tehát XIX–XX. századi forrásokat, médiában

¹ MAJOROS, István (1997), A keleti kérdés kezdetei. Nagyhatalmi politika és görög felkelés. In: *Világtörténet*. 59. (<http://bit.ly/2i5NHSB> – 2017.11.09.)

² QUATAERT, Donald (2005), *The Ottoman Empire, 1700-1922*. Cambridge. Cambridge University Press. Second Edition. 56. (<http://bit.ly/2t2asKN> – 2017.03.05.) és KUNIHOLM, Bruce R. (2000), The Geopolitics of the Caspian Basin. In: *Middle East Journal*, Vol. 54, No. 4. 547. (<http://bit.ly/2AvWVyt> – 2017.11.09.)

³ REZUN, Miron (1986), The Great Game revisited. In: *International Journal*, Vol. 41. No. 2. 327. (<http://bit.ly/2hmd8i8> – 2017.11.09.)

⁴ INGRAM, Edward (1982), Approaches to the Great Game in Asia. In: *Middle Eastern Studies*, Vol. 18, No. 4. 449. (<http://bit.ly/2iMD9Y8> – 2017.11.09.)

⁵ REZUN (1986), 329.

megjelent cikkeket, és könyveket – például Curzon és Sykes – használtam fel. Figyelembe kell venni, hogy utóbbiak az angolszász kultúrkörben keletkeztek, és a kortárs brit álláspontot képviselik, emiatt kritikával kezelendők. Ugyanakkor szerzőik fontos személyek, véleményformálók és tudósok, akik első kézből rendelkeztek releváns információkkal, illetve saját tapasztalatokkal.

2. Az Oszmán Birodalom általános jellemzői

Az oszmán állam a XIX. század folyamán Perzsia és Marokkó mellett a harmadik „független” muszlim ország volt.⁶ Bár függetlenségét névlegesen megőrizte, azonban a század utolsó negyedétől egészen 1914-ig félgyarmati függésbe került, aminek mértéket a nagyhatalmak egymással való versengése korlátozta.⁷ Ezen történelmi időszak folyamán a birodalom súlyos belső problémákkal küzdött, illetve sorozatosan területeket veszített,⁸ az európai közvélemény pedig a Török Birodalom szétesését várta.⁹ Az állam korábbi „terror” jelzőjét megváltoztatták, „Európa beteg emberére”,¹⁰ Ezen jelzői terminusok értelmezésénél azonban nem szabad elfelejteni, hogy ezeket a terjeszkedő nyugati hatalmak a saját imperialista céljaik legitimizálására használták,¹¹ és illett a korban – ma már nem – általánosan elfogadott organikus államelméleti nézetekbe, miszerint vannak haldokló és fejlődő államok.¹²

Az Oszmán Birodalom az egész időszak alatt súlyos pénzügyi és modernizációs törekvésekkel küszködött. Az állam emiatt 1853–56-tól külföldi hiteket igényelt, ezek azonban folyamatosan növelték az európai hatalmakkal szembeni kiszolgáltatottságát, aminek eredményeképpen csődhelyzetbe és adósságspirálba kerültek az 1870-es évek közepére. A nehéz pénzügyi viszonyok miatt a nagyhatalmak egy külön szervezetet állítottak fel a török

⁶ MARTI, Oscar Albert (1917), *The Anglo-German Commercial and Colonial Rivalry as a Cause of The Great War*. Boston. The Stratford Co. 57. (<http://bit.ly/2v3MJeB> – 2017.03.06.)

⁷ CSIRKÉS Ferenc (2013), Nemzeti tudomány és nemzetközi politika Vámbéry Ármin munkásságában. In: *Magyar Tudomány* 2013/8. 947. (<http://bit.ly/2yt1yZy> – 2017.11.09.)

⁸ QUATAERT (2005), 55.

⁹ The Sydney Morning Herald: *Christians under the Sultan*. Vol. XXXV. – No. 5346. 1854. Jul. 28. 3. (<http://bit.ly/2v3UPnq> – 2017.03.06.)

¹⁰ QUATAERT (2005), 76.

¹¹ CSIRKÉS (2013), 946.

¹² Ross, Cristopher N. B. (2009), Lord Curzon and E. G. Browne Confront the 'Persian Question'. In: *The Historical Journal*, Vol. 52, No. 2 Cambridge University Press. 396. (<http://bit.ly/2yR6gVh> – 2017.11.09.)

kormányzati szerveken belül, ami begyűjtötte számukra az adókat.¹³ Ez a bizottság voltaképpen a hitelezői érdekek megtestesítője volt, és az ország irányításában döntő faktorrá vált.¹⁴ A birodalom fontos kereskedelmi partnere és piaca volt a nyugati hatalmaknak, akik itt előnyös koncessziós jogokra és infrastruktúrákra tettek szert.¹⁵ Azonban az oszmán gazdasági szereplők nem tudták a külföldiekkel hatékonyan felvenni a versenyt, mivel az európai hatalmak polgárai kedvezményekkel, különleges jogokkal bírtak az országban, tehát versenyelőnyt élveztek a hazai szereplőkkel szemben.¹⁶

3. Perzsia általános jellemzői

A XIX. század elején az ország topográfiai, földrajzi, és gazdasági tulajdonságai ismeretlennek számítottak az európaiak számára. Az expanziót folytató európai birodalmak folyamatosan expedíciókat indítottak Irán természeti és társadalmi viszonyainak felderítésére, és terjeszkedésük folyamán belesodorták a perzsa államot a játszmába.¹⁷

Akárcsak az Oszmán Birodalmat, a nyugat – az organikus államfelfogás szerint – Perzsiát is egy zűrzavar uralta haldokló államnak látta.¹⁸

Irán területe ekkor is rendkívül gazdag volt nyersanyagokban, emiatt a világ egyik kincstárának tartották,¹⁹ továbbá, az 1900-as évekre a perzsa kőolaj birtoklása, a játszma egyik meghatározó céljává nőtte ki magát.²⁰

Az országban a sah uralma elviekben korlátlan volt, azonban a valóságban gyakran függött a regionális nemességtől. A társadalomban a különböző törzsek hatalma tehát erős volt, gyakran jobban kiképzett katonai egységekkel rendelkeztek, mint maga az uralkodó.²¹

Perzsiában, a Török Birodalomhoz hasonlóan, a korszak egyik állandó problémájává a nagyhatalmak geopolitikai nyomása mellett a pénztelenség

¹³ QUATAERT (2005), 71–72.

¹⁴ CSIRKÉS (2013), 946.

¹⁵ QUATAERT (2005), 72. és 126.

¹⁶ CSIRKÉS (2013), 947.

¹⁷ HUREWITZ, Jacob C. (szerk., 1956), *Diplomacy in the Near and Middle east. Documentary record 1535–1914*. I. kötet. Princeton, New Jersey. 78–79. (<http://bit.ly/2vobCAX> – 2017.03.06.)

¹⁸ HUREWITZ, (1956), 220. és MURRAY, Gilbert, (1915), *The foreign policy of Sir Edward Grey, 1906–1915*. Oxford. The Clarendon press. 50. (<http://bit.ly/2tqRyg3> – 2017.03.06.)

¹⁹ The Glasgow Herald: *Situation in Persia. 125th year*. Nc. 41. Glasgow. 1907. Febr. 16. 7. (<http://bit.ly/2tqOdxY> – 2017.03.06.) és REZUN (1986), 330.

²⁰ REZUN (1986), 331.

²¹ Ross (2009), 390.

vált, 1907-re az orosz és angol hiteleknek köszönhetően az ország adósságszpirálba került.²²

4. A nagyhatalmak céljai az Oszmán Birodalomban és Perzsiában

4.1. Az Orosz Birodalom

Oroszország számára a XIX. századi dél-délnyugat irányú terjeszkedés folyamán vált a Közel-Kelet stratégiai jelentőségűvé.²³ Az Oszmán Birodalom folyamatos gyengülésével párhuzamosan a cári birodalom folyamatosan erősödött és területeket hódított.²⁴ Az 1774-es kücsük-karnajdzsi béke után elsődleges céljuknak a Földközi-tengerre való kijutást tekintették, tehát Isztambul, a Boszporusz és a Dardanellák meghódítását tervezték. Ezen koncepciók azonban már a nagyhatalmi egyensúlyt veszélyeztették, mivel a tengerszorosok birtoklása nemzetközi jelentőségű volt.²⁵ Az Orosz Birodalom tehát meleg tengeri kikötőkkel kívánt rendelkezni, és ehhez fel akarta osztani az oszmán uralom alatt álló területeket,²⁶ emellett Észak-Anatóliában fontos gazdasági érdekeltségei voltak.²⁷

A Török Birodalom mellett az oroszok dél felé is terjeszkedtek, és a Kaukázus illetve Közép-Ázsia elfoglalása után Perzsia iránt kezdtek el aktívan érdeklődni. A térség nem volt számukra ismeretlen, mivel már a XVI–XVII. században együttműködtek a perzsákkal az oszmánok ellenében, azonban a XIX. században már hódítani jöttek.²⁸ Céljaik többretegűek voltak. Egyrésztől termőföldrőket akartak az uralmuk alá vonni, illetve a geopolitikailag rendkívül nagy világgazdasági és stratégiai jelentőségű Perzsa-öbölben szándékoztak

²² MURRAY (1915), 89. és ROSS (2009), 390.

²³ SZIGETVÁRI Tamás (2015), Oroszország és a Közel-Kelet kapcsolatrendszere, különös tekintettel a tőkeáramlásokra. In: SZUNOMÁR Ágnes (2015) *Eurázsia a 21. században – A tőkebefektetések tükrében*, Budapest, MTA. 119. (<http://bit.ly/2jkBiO1> – 2017.11.09.)

²⁴ REZUN (1986), 327.

²⁵ MAJOROS (1997), 59.

²⁶ SCHROEDER, Paul W. (1986), The 19th-Century International System: Changes in the Structure. In: *World Politics*, Vol. 39, No. 1. 3. (<http://bit.ly/2hkYvvp> – 2017.11.09.) és HUREWITZ (1956), 79.

²⁷ HARRIS, Norman Dwight, (1914), The Effect of the Balkan Wars on European Alliances and the Future of the Ottoman Empire. 112. In: *The American Political Science Review* Vol. 8, No. 1. (<http://bit.ly/2t26zp7> – 2017.03.06.)

²⁸ SZIGETVÁRI (2015), 119.

kikötőket létesíteni.²⁹ A korszak egyik legnagyobb brit Irán szakértője, Lord Curzon – aki többek között India alkirálya is volt – úgy vélekedett, hogy az öböl menti befolyásszerzés mellett az Orosz Birodalom távlati célja India megtámadása volt.³⁰

Az oroszok ki akarták szorítani a brit gazdasági érdekeltségeket Iránból, mivel az ország ebből a szempontból speciális helyzetben volt számukra, itt ugyanis az ipari termékeik fel tudták venni a versenyt a nyugatiakkal. Emellett a birodalom élelmezése számára is kulcsfontosságúak voltak a perzsa mezőgazdasági termékek, mivel az importált rizs és szárított gyümölcs döntő hányada onnan származott.³¹ A cári Oroszország tehát egy, a befolyásuk alatt álló szatellitállamot igyekezett létrehozni.³²

4.2. A Brit Birodalom

Nagy-Britannia a XIX. században előbb a francia, orosz, végül a német terjeszkedést igyekezett feltartóztatni. A brit vezetés célja annak a megakadályozása, hogy az európai hatalmak túl nagy befolyást szerezzenek a Közel-Keleten,³³ illetve India védelme és elszigetelése volt az európai politikától,³⁴ mivel az amerikai függetlenségi háború után ez az ország vált Anglia legfontosabb gyarmatává.³⁵ A térségen keresztül haladt a távíróhálózatuk is, ami szintén létfontosságú volt a birodalom működtetésében.³⁶

Az angol álláspont úgy ítélte meg, hogy minden orosz térnyerés Ázsiában nekik fenyegetést jelent Indiára nézve. Emiatt politikájuk célja volt, hogy fennartsák az *status quo*-t a Közel-Keleten.³⁷ A brit geopolitikai gondolkodás meghatározó alakja, Mackinder attól tartott, hogy a cári Oroszország a korábbi Mongol Birodalom helyébe lép, és felborul a tengeri és a szárazföldi hatalmak

²⁹ HUREWITZ (1956), 79.

³⁰ REZUN (1986), 329.

³¹ SYKES, Major Percy Molesworth (1902), *Ten thousand miles in Persia, or eight years in Iran*. 448. London. (<http://bit.ly/2tUMuUx> – 2017.03.06.)

³² LAZER, Madeline, *Why They Played: The British and Russian Motivations for Expansion In Nineteenth-Century Central Asia*. Senior Honors Thesis. George Washington University. 16. (<http://bit.ly/2te31Ee> – 2017.03.06.)

³³ FROMKIN, David (1980), *The Great Game in Asia*. In: *Foreign Affairs*, Vol. 58, No. 4. 936. (<http://bit.ly/2i5zZzf> – 2017.11.09.)

³⁴ INGRAM (1982), 449.

³⁵ MAJOROS (1997), 59.

³⁶ FROMKIN (1980), 939.

³⁷ FROMKIN (1980), 938.

közötti egyensúly az Orosz Birodalom javára.³⁸ Tehát ezen céljaiknak megfelelően az Oszmán Birodalom területi integritására törekedtek, ami ugyan gyenge volt, de őrizte az oroszok elől a szorosokat, és így az angolok könnyedén a Fekete-tengeren tudták tartani a cári flottát.³⁹ Nagy-Britannia számára kétféle gyakorlat volt elfogadható a meghatározó tengerszorosokat, és tengeri útvonalakat illetően. Az első, hogy maga a birodalom ellenőrizte azokat, vagy pedig egy a Brit Birodalommal szemben nem ellenséges, gyenge flottával bíró állam birtokolta. A második geopolitikai jellegű céljuk volt, hogy biztosítsák a legjelentősebb tengeri utakat India és a Brit-szigetek között, mivel ezek megkerülhetetlenek voltak a világkereskedelem szempontjából. Az angolok sikeresen vonták a század folyamán ezeket a kulcsterületeket, mint Ciprus, Szuezt és Egyiptom, a kontrolljuk alá.⁴⁰ Az orosz fenyegetés mérséklődésével Anglia az új ellenség, Németország befolyásszerző politikáját próbálta feltartóztatni a Török Birodalomban.

A motivációk második halmaza gazdasági eredetű volt. A század folyamán a britek tartották kezükben a közel-keleti kereskedelmet, és jelentős piacként tekintettek a Török Birodalomra,⁴¹ ami 1850-re az angol termékek harmadik legfontosabb vásárlójává vált.⁴² Geoökonómiai érdekeltségeik központjai Arábiában, Dél-Mezopotámiában, Palesztinában és Dél-Szíriában voltak.⁴³ Gazdasági téren az oroszok nem vehették fel a versenyt velük, a század utolsó negyedétől azonban a megerősödő német ipar már komoly konkurenciát jelentett.⁴⁴

A birodalom perzsa politikáját is India, a Perzsa-öböl és a dél-ázsiai kereskedelmi utak védelme határozta meg, amik létfontosságúak voltak számukra, és biztosították vezető pozíciójukat a nemzetközi porondon.⁴⁵ Az öböl mellett nagy jelentőségűek voltak az angolok számára Perzsia keleti határvidékei, illetve az afgán Herát tartomány is, mivel ezek India közvetlen szomszédjai

³⁸ VENIER, Pascal (2004), The Geographical Pivot of History and Early Twentieth Century Geopolitical Culture. In: *The Geographical Journal*, Vol. 170, No. 4. 331. (<http://bit.ly/2AvYlc6> – 2017.11.09.)

³⁹ HUREWITZ (1956), 111–112.

⁴⁰ QUATAERT (2005), 60.

⁴¹ FROMKIN (1980), 938. és HARRIS (1914), 113.

⁴² HUREWITZ (1956), 110.

⁴³ HARRIS (1914), 113.

⁴⁴ REZUN (1986), 328. és VENIER (2004), 331.

⁴⁵ FROMKIN (1980), 938.

voltak.⁴⁶ Tehát a britek az orosz terjeszkedés és a német betörési kísérlet megakadályozására törekedtek Iránban is, ahol közvetlenül találkozott egymással a két nagyhatalom érdekszférája.⁴⁷ A korabeli angol álláspont úgy vélekedett, hogy itt a legsebezhetőbb a világban elfoglalt helyzetük.⁴⁸ Véleményem szerint ez helytálló, mivel a cári Oroszország a transzkaszpi-vasút, a szárazföldi hatalmi jellege, és a földrajzi közelsége miatt is nagy helyzeti előnyt élvezett. Az angolok emiatt egy ütközőállamot kívántak létrehozni a perzsa államból, ami hasonlóan, mint az Oszmán Birodalom, feltartja az orosz terjeszkedést.⁴⁹ Lord Curzon rendkívül nagy jelentőséget tulajdonított az országnak, ugyanis szerinte ez a térség volt a kulcs a Pax Britannica fenntartásában.⁵⁰

A motivációk a Perzsa Birodalmat illetően az angolok részéről elsősorban geopolitikaiak voltak, ugyanakkor ezekhez szorosan hozzákapcsolódtak a gazdasági érdekek.⁵¹ Ahogy a többi nagyhatalom, úgy a Brit Birodalom is próbálta különböző koncessziókon keresztül megszerezni az ország nyersanyagvagyonát.⁵² A század elején sikeresen megkötötték a korszak legnagyobb olajkoncesszióját D'Arcy révén, így megkaparintották a rendkívül értékes Dél-Perzsiában található nyersanyagvagyon.⁵³ A kereskedelemben is kedvező pozíciókhoz igyekeztek jutni. Az import-export adatokból az derül ki, hogy elsősorban mint piacra tekintettek az országra.⁵⁴

4.3. A Német Birodalom

Az 1871-ben megalapított egységes Németország alapvetően rendítette meg az addigra kialakult geopolitikai erőegyensúlyt, és átalakította a korábban kialakult nemzetközi kapcsolatok rendszerét.⁵⁵ Az ország gazdasága folyamatosan

⁴⁶ SUTHERLAND, Edwards Henry (1885), *Russian projects against India from the czar Peter to General Skobelev*. London, Remington & co. (<http://bit.ly/2uldDB3> – 2017.03.06.)

⁴⁷ HUREWITZ (1956), 226.

⁴⁸ Boston Evening Transcript: *The Menace in Persia. Eighty-second year*. No. 285. Boston. 1911. Dec. 7. (<http://bit.ly/2tr8nHL> – 2017.03.06.)

⁴⁹ REZUN (1986), 329.

⁵⁰ REZUN (1986), 328.

⁵¹ VENIER (2004), 334.

⁵² The Glasgow Herald. 1907. Febr. 16. 7.

⁵³ REZUN (1986), 328.

⁵⁴ Boston Evening Transcript: *Persia's Foreign Trade. Eighty-second year*. No. 292. Boston. 1911. Dec. 15. 4. (<http://bit.ly/2upNVei> – 2017.03.06.)

⁵⁵ BIHARI Péter (2014), *A nagy háború 100 éve*. Budapest. Pesti Kalligram Kft. (<http://bit.ly/2voemhS> – 2017.03.06.)

erősödött, mindenhol növelték a kereskedelmi részesedésüket, még a tradicionális brit piacokon is,⁵⁶ beleértve az Oszmán Birodalmat és Iránt. A német álláspont egy, a befolyásuk alatt lévő Török Birodalmat akart kreálni, ami egyrésztől bejáratot jelentett volna számukra az öböl térségébe és Ázsiába, illetve egyfajta ellensúlyt képezett volna a britek indiai gyarmatával szemben. Céljaik elérésének érdekében a XX. század elején belefogtak a bagdadi vasút építésébe, ami részükről a nyílt gazdasági és politikai befolyás szimbóluma volt. Geopolitikai céljuk volt, hogy a német csapatok és áruk minél gyorsabban eljuthassanak az öböl térségébe.⁵⁷ Gazdasági hatalmukat leginkább Anatóliára és Észak-Mezopotámiára igyekeztek kiterjeszteni, amik az oszmán állam legnépesebb és leggazdagabb területei voltak.⁵⁸ Tehát a németek egy Németországból kiinduló, egészen a Perzsa-öbölig terjedő befolyási övezetet kívántak létrehozni. A császárság politikája ezen a szintén sikeres volt, és 1914-re az Oszmán Birodalom német függésbe került.

A XX. század elején Perzsiában is megpróbálták kiépíteni az érdekszférájukat, azonban bár az ország harmadik legnagyobb kereskedelmi partnerévé váltak,⁵⁹ ez nem biztosított kellő gazdasági alapot a jelentős politikai szerepvállaláshoz.⁶⁰

4.4. A Francia Birodalom

Franciaországnak a XIX. század során csak a század elején volt behatása Iránra, viszont aktíván részt vett a „Keleti kérdés” problematikájának a megoldásában. A francia célrendszer először Napóleon hódítási szándékai, majd a németellenesség határozta meg. Törekvéseik középpontjában sokáig Egyiptom volt, ennek megfelelően befolyásuk nagy volt az országban, amit jól mutat, hogy az 1830-as évektől francia tisztek képezték ki az egyiptomi csapatokat.⁶¹ A fáraók országáért zajló konfliktust a britekkel a német veszély hatására 1904-ben

⁵⁶ BIHARI (2014)

⁵⁷ KOVÁCS Tamás (2011), Szemle: A Berlin-Bagdad- expressz. Az Oszmán Birodalom és a német ajánlat a világhatalomra, 1898–1918. In: *Világtörténet*. 221. (<http://bit.ly/2zQpESj> – 2017.11.09.) és *The Age: Germany and Turkey*. No. 19733. 1918. Jun. 22. 17. (<http://bit.ly/2teszRX> – 2017.03.06.)

⁵⁸ HARRIS (1914), 112–113.

⁵⁹ LANGENHUYSEN, C. L. van (1917), *Behind the Veil in Persia. English Documents*. Amsterdam. 1917. 43. (<http://bit.ly/2t1AhdP> – 2017.03.06.)

⁶⁰ *The Evening News: Sketch of Shah's Life*. Vol. 48. San Jose. 1907. Jan. 9. (<http://bit.ly/2uuOGn8> – 2017. 03.06.) és Marti. 1917. 57.

⁶¹ BEBESI György (szerk., 2013), A hosszú 19. század rövid története. Pécs. 47.

a híres *entente cordiale* szerződésben rendezték, és lemondtak róla Marokkóért cserébe.⁶² A Francia Birodalomnak speciális gazdasági érdekeik voltak Észak- és Közép-Szíriában, Északkelet-Anatóliában és Nyugat-Örményországban, illetve fontos kikötőket birtokoltak Szíriában. Ezenkívül a Bejrút–Damaszkusz vasutat ellenőrizték, és befolyás alá igyekeztek vonni a Damaszkusz–Mekka vonalat is.⁶³

A XIX. század elején Napóleon megpróbálta Iránt kiszakítani a brit szövetségből, és meg akarta győzni az országot, hogy nyújtson segítséget egy India elleni támadásban,⁶⁴ azonban a francia ambíciók Napóleon bukásával jelentős mértékben csökkentek a perzsa országban.

4.5. Az Osztrák–Magyar Monarchia

A Monarchia a „Balkáni kérdés” megoldásában avatkozott be aktívan a Nagy Játszma folyamán. Célrendszere kétoldalú volt, egyrészt mint hódító, ki akarta terjeszteni hatalmát a Balkánra, ugyanakkor igyekezett megakadályozni, hogy az oroszok túl nagy hatalomra tegyenek szert a térségben.⁶⁵ A „kérdés” jelentős szerepet játszott az osztrák–magyar állam és a cári Oroszország közötti korábbi jó viszony megromlásában és a szövetségi rendszerekhez való csatlakozásukban.⁶⁶

5. A nagyhatalmi játszmák

5.1. Első szakasz: 1798–1814 között

Ebben az időszakban elsősorban a Napóleon vezette Franciaország kezdeményezett, szándékuk egy birodalom létrehozása volt, ami felülmúlja Angliát.⁶⁷ A franciák 1798-ban megtámadták Egyiptomot, ezzel kirobantva a „Keleti-kérdést”.⁶⁸ A hadjárat nem járt sikerrel, viszont komoly hatásai voltak, mivel

⁶² BIHARI (2014)

⁶³ HARRIS (1914), 112–113.

⁶⁴ SYKES, Major Percy Molesworth (1915), *A History of Persia*. London. Macmillan and Co. 401. (<http://bit.ly/2voEOIb> – 2017.03.06.) és HUREWITZ (1956), 79.

⁶⁵ The Sydney Morning Herald: *Europe and the Eastern Question*. Vol. LXXVII. - No. 12365. 1878. Jan. 4. 3. (<http://bit.ly/2uls5ZX> – 2017.03.06.)

⁶⁶ BÍRÓ László (2015), A Nagy Háború és a Balkán. In: *Világtörténet*. 2015.3. 346. (<http://bit.ly/2zw6vV6> – 2017.11.09.)

⁶⁷ FROMKIN (1980), 936.

⁶⁸ MAJOROS (1997), 59.

az ország gyakorlatilag függetlenné vált, és csak névleg maradt az Oszmán Birodalom része.⁶⁹ A napóleoni háborúk miatt a XVIII. században folyamatos orosz–török konfliktus is alábbhagyott, és 1799-ben az orosz flotta áthajózhatott a Boszporuszon és a Dardanellákon.⁷⁰ Oroszország a játszma ezen korai szakasza alatt már jelentős stratégiai előnyre tett szert a Közel-Keleten, mivel 1800-ban elfoglalta Grúziát, ami geopolitikai értelemben a kapu az Oszmán Birodalom és Perzsia irányába.⁷¹

Anglia és a Francia Császárság is próbálta a szövetségi rendszerébe bevonni Iránt. Előbbi 1801-ben küldött követséget John Malcolm vezetésével,⁷² utóbbi küldöttsége pedig 1805-ben érkezett meg a perzsa államba, annak érdekében, hogy rávegyék a sahot egy közös India elleni támadásra, de ez nem járt sikerrel.⁷³ 1807-ben viszont a franciák és a perzsák megkötötték a *Finkensteini* szerződést. Előbbiek ezzel az egyezményvel próbálták kiszakítani a birodalmat az angol szövetségből, utóbbiak pedig Grúzia visszaszerzésének reményében ratifikálták.⁷⁴ A francia tervek azonban nem valósultak meg.

5.2. Második szakasz: 1814–1889 között

A napóleoni háborúk végén a nagyhatalmak figyelmébe folyamatosan Közép- és Délnyugat-Ázsia került.⁷⁵ Ebben a periódusban az Orosz Birodalom vált a britek kihívójává, Napóleon bukásával ők lettek a legjelentősebb szárazföldi hatalom.⁷⁶ 1814–1889 között az oroszok sikerrel terjeszkedtek minden égtáj felé.

Az 1830–40-es évektől az Oszmán Birodalom az „európai koncert” közép-pontjába került, ekkortól vált nyilvánvalóvá belső válságuk, illetve kezdődött meg területük nagymértékű erodálódása.⁷⁷ Egészen az 1820-as évek végéig Oroszország és Anglia jó kapcsolatot ápolt, azonban ez a helyzet megváltozott, amikor előbbiek elkezdtek Perzsiából és a Török Birodalomból területeket szerezni.⁷⁸ Az 1828–29-es orosz–török háborúban a cári csapatok sikeresen

⁶⁹ QUATAERT (2005), 55.

⁷⁰ HUREWITZ (1956), 65.

⁷¹ SYKES (1915), 410.

⁷² INGRAM (1982), 451.

⁷³ SYKES (1915), 401. és FROMKIN (1980), 937.

⁷⁴ HUREWITZ (1956), 77.

⁷⁵ REZUN (1986), 327.

⁷⁶ FROMKIN (1980), 936–937.

⁷⁷ SCHROEDER (1986), 24.

⁷⁸ FROMKIN (1980), 937.

elfoglalták a Balkán-félsziget jelentős részét, és a mai Bulgária határáig jutottak el. Ez már fenyegető közelséget jelentett Isztambulhoz, végül azonban a többi nagyhatalom nyomására kénytelenek voltak lemondani a megszállt területek nagy részéről.⁷⁹ Ekkor az „európai koncert” legtöbb résztvevőjének általános elképzeléseiben egy egységes, de gyenge Oszmán Birodalom szerepelt. Ezen logika mentén, 1832-ben az egyiptomi uralkodót az orosz, illetve 1838-ban az egyesült angol-orosz-porosz-osztrák csapatok állították meg, tehát nem engedték, hogy egy erős birodalom jöjjön létre a térségben.⁸⁰ 1833-ban az *unkiár-iszkeleszi* szerződéssel az Orosz Birodalom nagy sikereket ért el, mivel a szultán a cár katonai védelme alá helyezte az országát, a Fekete-tenger a beltengerükké vált, illetve az oszmán területek integritásának a megőrzésére az osztrákok és az oroszok vállaltak garanciát, ami a britek ellenakcióját váltotta ki.⁸¹

A következő nagy krízis az 1853–56 közötti Krími-háború volt, ahol az akkori világ két legerősebb hatalma feszült egymásnak.⁸² A háború kitörésének „casus belli”-je vallási eredetű volt, a valódi okot pedig Oroszország szolgáltatta, aki 1853-ban megszállta a román fejedelemségeket. Ez ellenkezett az egyébként lekötölezett Habsburgok érdekeivel is, illetve a britek nem akarták a szorosokat orosz kézben látni, és a görög szabadságharcra ellentétben, ekkor nem engedtek a cári birodalom nyomásának és hadba léptek.⁸³ A háború a cári birodalom vereségével végződött, az állam pedig a háború végére csődbe ment, emiatt is, egészen 1871-ig csökkent az aktivitásuk a nemzetközi porondon.⁸⁴ A nagyhatalmi „koncert” a konfliktust lezáró 1856-os párizsi-békével visszavetette az orosz terjeszkedést a Balkánon, és Ausztria megszállta Valachiát és Moldvát.⁸⁵ A nagy játszma ezen háború után vált kaotikus örvénnyé,⁸⁶ mivel a korábbi két meghatározó hatalom mellé Franciaország, Németország és Olaszország is csatlakozott. Ekkorra ezen régi-új hatalmi központok ismét képesek voltak megkerülhetetlen tényezői lenni a geopolitikai konfliktussorozatnak, tehát

⁷⁹ QUATAERT (2005), 56.

⁸⁰ QUATAERT (2005), 58.

⁸¹ BEBESI (2013) 47. és SZALISZNYÓ, Lilla (2009), Palmerston és a krími háború. In: *AETAS* 24. évf. 2009. 3. 37. (<http://bit.ly/2iO2INO> – 2017.11.10.)

⁸² SCHROEDER (1986), 6.

⁸³ HUREWITZ (1956), 144–145.; The Public Ledger. 1853. Aug. 16. és SZALISZNYÓ (2009), 37.

⁸⁴ TARJÁN M. Tamás, 1854. március 27. Nagy-Britannia belép a krími háborúba. (<http://bit.ly/2yUKfVg> – 2017.11.10.)

⁸⁵ HUREWITZ (1956), 153–156.

⁸⁶ REZUN (1986), 327.

a század második felében a játszma aktív és erős szereplőinek, ahogy az érdekeknek a száma is, megnőtt.⁸⁷

A következő kulcspillanat több szempontból is 1871-ben volt, amikor a nemzetközi viszonyok változását kihasználva az oroszok felülvizsgáltatták a korábbi békét. Ekkor tudták akarataikat érvényesíteni, mert Franciaország vereséget szenvedett a frissen megalapult Németországtól, és emiatt a britek nem számíthattak rájuk ebben a konfliktusban.⁸⁸ Továbbá az 1877-78-as orosz-török háborút a san-stefánói béke zárta le, ami a cári birodalom érdekeinek felelt meg. A szerződés azonban elfogadhatatlan volt a többi nagyhatalom számára, emiatt került sor 1878-ban a Berlini konferenciára. A kongresszuson meghozott döntések értelmében az Oszmán Birodalom balkáni területeinek nagy részét elvesztette, csak délen maradtak meg a provinciái. A konferencián tehát a nagyhatalmak szakítottak a Török Birodalom integritásának elvével, és elfogadták a kisállami rendszert, következésképp a „Balkáni kérdés” még több szereplőssé vált.⁸⁹ Emellett meg kell említeni, hogy Nagy-Britannia a tárgyalások során nem csak az oroszokkal szemben ért el sikereket, hanem ekkor szerezte meg Ciprus ellenőrzésének a jogát is.⁹⁰

A perzsa-orosz fronton az 1828-as „Turkomancsáji-békével” a Kaszpi-tengertől nyugatra kialakult a tartós közös határvidék.⁹¹ 1856-57-ben a sah megpróbálta korábbi területvesztéseit keleti hódításokkal pótolni, megtámadta Herátot, azonban ez sértette a britek India körüli érdekszféráját, emiatt közbeléptek és visszaverték a perzsákat.⁹² Az angolok a Berlini konferencián sikeresen akadályozták meg Oroszország terjeszkedését a Török Birodalom felé, emiatt a cár figyelme Közép-Ázsiai elfoglalása után Perzsia felé fordult. Ennek eredményeképpen 1881-ben az oroszok a Kaszpi-tengertől nyugatra is Irán szomszédjai lettek, és belekezdték az angol gazdasági pozíciók aláaknázásába a perzsa államban.⁹³ A britek, érzékelve a veszélyt, hozzáláttak az ország egyes keleti részeinek a lecsatolásához, annak érdekében, hogy egy számukra

⁸⁷ FROMKIN (1980), 945–947.

⁸⁸ HUREWITZ (1956), 173–174.

⁸⁹ BÍRÓ (2015), 346.

⁹⁰ The Montreal Gazette: *The Berlin Conference*. Vol. CVII. – No. 163. 1878. Jul. 9. (<http://bit.ly/2tr1yFW> – 2017.03.06.)

⁹¹ HUREWITZ (1956), 96.

⁹² SYKES (1915), 452.

⁹³ SYKES (1915), 463. és CURZON, George Nathaniel (1889), *Russia in central Asia in 1889 and the Anglo-Russian Question*. London, Longmans, Green and Co. (<http://bit.ly/2ul8atW> – 2017.03.06.)

kedvező határvidéket alakítsanak ki puffer-zónaként India és a Kádzsár birodalom között.⁹⁴ Mint korábban említettem, az oroszok számára rendkívül fontos volt Perzsia, annak ellenére terjeszkedtek, hogy a cári állam csőd-helyzetbe került. Ebben a szituációban szükségük volt külföldi hitelekre, amit 1888-ban a franciák biztosítottak számukra, illetve a rossz gazdasági helyzet tovább motiválta az orosz államot abban, hogy még több koncesszióra tegyen szert a térségben.⁹⁵

5.3. Harmadik szakasz: 1889–1914

Ezen időszak alatt fokozatosan a német világpolitikai ambíciók váltak meghatározóvá, illetve a megnövekedett termelés miatt felgyorsult a gyarmati terjeszkedés, a nagyhatalmak új befolyási zónákra és piacokra igyekeztek szert tenni.⁹⁶ A császárságot felbátoríthatta, hogy Oroszország az orosz-japán háború folyamán, míg Nagy-Britannia a búrok ellen mutatta a gyengeség jeleit.⁹⁷

A Német Birodalom közel-keleti törekvéseinek egyik fontos jele volt, hogy 1898-ban II. Vilmos látogatást tett az Oszmán Birodalomban, ezzel is országának a világpolitikában való aktív szerepét alátámasztva.⁹⁸ A legfontosabb pillére azonban a német geopolitikai elképzeléseknek a bagdadi vasút projekte volt, amit 1902-ben kezdtek meg építeni a Deutsche Bank finanszírozásával.⁹⁹ A vasút elkészülte esetén súlyosan fenyegette volna a brit és orosz közel-keleti érdekeket.¹⁰⁰ A formálódó antant nyomásra azonban II. Vilmos 1904-ben kénytelen volt hat évre leállítani az építést.¹⁰¹ Ennek ellenére a német befolyás folyamatosan nőtt a Török Birodalomban, és az első világháborúra az ország a német érdekek függésébe került. Ebben közrejátszott, hogy 1878 után Abdülhamid szultán új szövetségesei keresésébe kezdett, ami végül a Német Birodalommal való szoros kapcsolathoz vezetett.¹⁰² Ezt az erős viszonyt jól szemlélteti, hogy 1913-ban német katonai misszió érkezett az oszmán államba, annak érdekében, hogy

⁹⁴ SYKES (1915).

⁹⁵ REZUN (1986), 330.

⁹⁶ CSIRKÉS (2013), 947.

⁹⁷ FROMKIN (1980), 947.

⁹⁸ BEBESI (2013), 70.

⁹⁹ Ng (2005), *65 éve nyílt meg a bagdadi vasútvonal*. (<http://bit.ly/2tV17ag> – 2017.03.06.)

¹⁰⁰ HUREWITZ (1956), 269–272.

¹⁰¹ HUREWITZ (1956), 252–263.

¹⁰² CSIRKÉS (2013), 947.

átszervezze, korszerűsítse a török hadsereget.¹⁰³ Németország felemelkedése és erőteljes ambíciói hozzájárultak ahhoz, hogy a korábbi nagy vetélytársak egy táborban találták magukat a XX. század első évtizedére.

Az első világháborút megelőző években a Balkánon súlyos konfliktusok sora játszódott le. A térség a XIX. század folyamán a Monarchia, a Török Birodalom és a cári Oroszország vetélkedésének a középpontjában állt, egészen 1908-ig a franciák, németek és britek nem tartották különösen értékesnek a területet és a Közel-Kelet részeként tekintették. 1908 után azonban Franciaország és Németország is hozzákezdett a balkáni befolyási rendszereik kiépítésének, így az a helyzet állt elő, hogy utóbbi szövetségesének, Ausztria-Magyarország vetélytársává vált a térségben.¹⁰⁴ A nagyhatalmak végül a Balkán kérdés megoldásában sikertelennek bizonyultak, ami döntő lökést adott az I. világháború kitöréséhez.¹⁰⁵

Perzsiában ebben a periódusban indult meg a legádázabb verseny az oroszok és a britek között. Előbbiek óriási előnyben voltak a transzkaszpai vasútjuk révén, ami – ahogy az angol álláspont mondta – mint „Damoklész kardja” fenyegetően lengett Irán fölött, és valóban meghatározó stratégiai előnyt, illetve katonai, gazdasági és diplomáciai nyomást tett lehetővé.¹⁰⁶ A növekvő német veszély hatására Anglia és Oroszország 1907-ben ezen a fronton is kiegyezett egymással, és érdekszférákra osztották fel Perzsiát.¹⁰⁷ A nagyobb és gazdagabb északi területek az oroszok irányítása alá kerültek,¹⁰⁸ délen pedig az angolok építették ki protektorátusukat.¹⁰⁹ Véleményem szerint a kortárs bírálatok ellenére az angol diplomácia ezen a porondon is győzelmet aratott, mivel sikerült biztosítani a számukra stratégiaiul létfontosságú Perzsa-öböl menti területeket, és India védelmét. A két nagyhatalom az 1910-es jegyzékkel bebetonozta pozícióit a Perzsa Birodalomban, olyannyira, hogy a sahnak a külpolitikai és gazdasági intézkedéseit jóvá kellett hagynatnia velük.¹¹⁰ Az angolok a tízes évekre egyre jobban tartottak egy német-osztrák-magyar-olasz támadástól, és emiatt egy elégedett Oroszországot szerettek volna, akikre számíthattak, így

¹⁰³ CSÁPLÁR-DEGOVICS, Krisztián (2015), Az I. világháború kitörésének az okai és a szerb historiográfia. In: *Világtörténet*. 2015. 3. 354. (<http://bit.ly/2zw6vV6> – 2017.11.09.)

¹⁰⁴ CSÁPLÁR-DEGOVICS (2015), 351–354.

¹⁰⁵ BÍRÓ (2015), 346.

¹⁰⁶ CURZON (1889), 275–276.

¹⁰⁷ The Evening News. 1907. Jan. 9. 8. és SZIGETVÁRI (2015), 119.

¹⁰⁸ MURRAY (1915), 78. és 86.

¹⁰⁹ FROMKIN (1980), 944.

¹¹⁰ LANGENHUYSEN (1917), 17–18.

az 1911-es perzsa kríziskor is engedtek az oroszok követeléseinek,¹¹¹ és tudták, hogy számukra csak az az elfogadható, ha az állam jobban függ tőlük.¹¹²

6. Befejezés

Véleményem szerint a játszma összegzéseként meg lehet állapítani, hogy a „bal-káni és keleti kérdést” illetően Nagy-Britannia végső soron nyert, legalábbis az Orosz Birodalommal szemben,¹¹³ ugyanakkor alulmaradt Németországgal szemben az Oszmán Birodalomért való versengésben. Ennek ellenére a brit stratégiának sikerült a számára fontos kulcspozíciókat a török államon belül biztosítani. Geopolitikailag az angolok Perzsiában is sikert arattak, mivel megakadályozták a cári Oroszországot abban, hogy kijusson az öböl térségébe, egyúttal a német gazdasági betörési kísérletet is megállították. Továbbá meggátolták, hogy bármely európai hatalom ténylegesen veszélyeztesse Indiát, illetve a létfontosságú tengeri útvonalakat.

Összességében tehát elmondható, hogy a XIX. századi geopolitikai játszmák a létfontosságú szorosokért, útvonalakért, gazdasági zónákért és a nyersanyagokban gazdag területekért rendkívül bonyolultak voltak, több síkon zajlottak és rendkívül nagy téttel bírtak.

¹¹¹ Boston Evening Transcript. 1911. Dec. 7.

¹¹² INGRAM (1982), 451.

¹¹³ FROMKIN (1980), 939.

Bibliográfia

Elsődleges források

- Boston Evening Transcript: *Persia's Foreign Trade. Eighty-second year*. No. 292. Boston. 1911. Dec. 15. (<http://bit.ly/2upNVei> – 2017.03.06.)
- Boston Evening Transcript: *The Menace in Persia. Eighty-second year*. No. 285. Boston. 1911. Dec. 7. (<http://bit.ly/2tr8nHL> – 2017.03.06.)
- The Age: *Germany and Turkey*. No. 19733. 1918. Jun. 22. (<http://bit.ly/2teszRX> – 2017.03.06.)
- The Evening News: *Sketch of Shah's Life*. Vol. 48. San Jose. 1907. Jan. 9. (<http://bit.ly/2uuOGn8> – 2017.03.06.)
- The Glasgow Herald: *Situation in Persia. 125th year*. No. 41. Glasgow. 1907. Febr. 16. (<http://bit.ly/2tqOdxY> – 2017.03.06.)
- The Montreal Gazette: *The Berlin Conference*. Vol. CVII. – No. 163. 1878. Jul. 9. (<http://bit.ly/2tr1yFW> – 2017.03.06.)
- The Sydney Morning Herald: *Christians under the Sultan*. Vol. XXXV. – No. 5346. 1854. Jul. 28. (<http://bit.ly/2v3UPnq> – 2017.03.06.)
- The Sydney Morning Herald: *Europe and the Eastern Question*. Vol. LXXVII. – No. 12365. 1878. Jan. 4. (<http://bit.ly/2uls5ZX> – 2017.03.06.)

Másodlagos források

- BEBESI György (szerk., 2013), *A hosszú 19. század rövid története*. Pécs.
- BIHARI Péter (2014), *A nagy háború 100 éve*. Budapest. Pesti Kalligram Kft. (<http://bit.ly/2voemhS> – 2017.03.06.)
- BÍRÓ László (2015), A Nagy Háború és a Balkán. In: *Világtörténet*. 2015. 3. (<http://bit.ly/2zw6vV6> – 2017.11.09.)
- CURZON, George Nathaniel (1889), *Russia in central Asia in 1889 and the Anglo-Russian Question*. London, Longmans, Green and Co. (<http://bit.ly/2ul8atW> – 2017.03.06.)
- CSÁPLÁR-DEGOVICS Krisztián (2015), Az I. világháború kitörésének az okai és a szerb historiográfia. In: *Világtörténet*. 2015. 3. (<http://bit.ly/2zw6vV6> – 2017.11.09.)
- CSIRKÉS Ferenc (2013), Nemzeti tudomány és nemzetközi politika Vámbéry Ármin munkásságában. In: *Magyar Tudomány* 2013/8. (<http://bit.ly/2yt1yZy> – 2017.11.09.)
- FROMKIN, David (1980), The Great Game in Asia. In: *Foreign Affairs*, Vol. 58, No. 4. (<http://bit.ly/2i5zZzf> – 2017.11.09.)

- HARRIS, Norman Dwight, (1914), The Effect of the Balkan Wars on European Alliances and the Future of the Ottoman Empire. In: *The American Political Science Review* Vol. 8, No. 1. (<http://bit.ly/2t26zp7> – 2017.03.06.)
- HUREWITZ, Jacob C (szerk., 1956), Diplomacy in the Near and Middle east. Documentary record. 1535–1914. I. kötet. Princeton, New Jersey. 78–79. (<http://bit.ly/2vobCAX> – 2017.03.06.)
- INGRAM, Edward (1982), Approaches to the Great Game in Asia. In: *Middle Eastern Studies*, Vol. 18, No. 4. (<http://bit.ly/2iMD9Y8> – 2017.11.09.)
- KOVÁCS Tamás (2011), Szemle: A Berlin-Bagdad- expressz. Az Oszmán Birodalom és a német ajánlat a világhatalomra, 1898–1918. In: *Világtörténet*. (<http://bit.ly/2zQpESj> – 2017.11.09.)
- KUNIHOLM, Bruce R. (2000), The Geopolitics of the Caspian Basin. In: *Middle East Journal*, Vol. 54, No. 4. (<http://bit.ly/2AvWVyt> – 2017.11.09.)
- LANGENHUYSEN, C.L. van (1917), *Behind the Veil in Persia. English Documents*. Amsterdam. 1917. (<http://bit.ly/2t1AhdP> – a letöltés ideje: 2017.03.06.)
- LAZER, Madeline, Why They Played: The British and Russian Motivations for Expansion. In *Nineteenth-Century Central Asia. Senior Honors Thesis*. George Washington University. 16. (<http://bit.ly/2te31Ee> – a letöltés ideje: 2017.03.06.)
- MAJOROS, István (1997), A keleti kérdés kezdetei. Nagyhatalmi politika és görög felkelés. In: *Világtörténet*. (<http://bit.ly/2i5NHSB> – 2017.11.09.)
- MARTI, Oscar Albert (1917), *The Anglo-German Commercial and Colonial Rivalry as a Cause of The Great War*. Boston. The Stratford Co. (<http://bit.ly/2v3MJeB> – 2017.03.06.)
- MURRAY, Gilbert, (1915), *The foreign policy of Sir Edward Grey, 1906–1915*. Oxford. The Clarendon press. 50. (<http://bit.ly/2tqRyg3> – 2017.03.06.)
- National geographic (2005), *65 éve nyílt meg a bagdadi vasútvonal*. (<http://bit.ly/2tV17ag> – 2017.03.06.)
- QUATAERT, Donald (2005), *The Ottoman Empire, 1700–1922*. Cambridge. Cambridge University Press. Second Edition. (<http://bit.ly/2t2asKN> – 2017.03.05.)
- REZUN, Miron (1986), The Great Game revisited. In: *International Journal*, Vol. 41. No. 2. (<http://bit.ly/2hmd8i8> – 2017.11.09.)
- ROSS, Cristopher N. B. (2009), Lord Curzon and E. G. Browne Confront the 'Persian Question'. In: *The Historical Journal*, Vol. 52, No. 2 Cambridge University Press. 396. (<http://bit.ly/2yR6gVh> – 2017.11.09.)
- SCHROEDER, Paul W. (1986), The 19th-Century International System: Changes in the Structure. In: *World Politics*, Vol. 39, No. 1. (<http://bit.ly/2hkYvvp> – 2017.11.09.)

- SUTHERLAND, Edwards Henry (1885), *Russian projects against India from the czar Peter to General Skobeleff*. London, Remington & co. (<http://bit.ly/2uldDB3> – 2017.03.06.)
- SYKES, Major Percy Molesworth (1902), *Ten thousand miles in Persia, or eight years in Iran*. London. (<http://bit.ly/2tUMuUx> – a letöltés ideje: 2017.03.06.)
- SYKES, Major Percy Molesworth (1915), *A History of Persia*. London. Macmillan and Co. (<http://bit.ly/2voEOIb> – 2017.03.06.)
- SZALISZNYÓ Lilla (2009), Palmerston és a krími háború. In: *AETAS* 24. évf. 2009. 3. (<http://bit.ly/2iO2lNO> – 2017.11.10.)
- SZIGETVÁRI Tamás (2015), Oroszország és a Közel-Kelet kapcsolatrendszere, különös tekintettel a tőkeáramlásokra. In: SZUNOMÁR Ágnes (2015) *Eurázsia a 21. században – A tőkebefektetések tükrében*, Budapest, MTA. (<http://bit.ly/2jkBiO1> – 2017.11.09.)
- TARJÁN M. Tamás, 1854. március 27. *Nagy-Britannia belép a krími háborúba*. (<http://bit.ly/2yUKfVg> – 2017.11.10.)
- VENIER, Pascal (2004), The Geographical Pivot of History and Early Twentieth Century Geopolitical Culture. In: *The Geographical Journal*, Vol. 170, No. 4. (<http://bit.ly/2AvYlc6> – 2017.11.09.)